

**גם הם היו בין העושים במלאכה:
חברת יק"א 1900-1924 - ראייה מחודשת**

בימים אלה הסתיימה שנת המאה לייסודה של חברת יק"א (Jewish Colonization Association). מאה שנים הן פרק זמן נכבד, המאפשר לשוב ולבחון מחדש את מקומה ההיסטורי של יק"א, את תרומתה למפעל ההתיישבותי בארץ ואת האידיאולוגיה שליוותה את מעשיה.

חברת יק"א נוסדה בידי הברון מוריס דה־הירש (1896-1931) בלונדון, בשנת 1891. בין מפעליו של הברון דה־הירש יש להזכיר את סלילת מסילת־הברזל בין קונסטנטינופול למערב אירופה.

לאחר פטירת בנו יחידו ב־1887, ייחד הברון דה־הירש את עיקר מרצו והונו לעשיית צדקה ומתן עזרה לסובלים. מייחסים לו את האימרה: "איבדתי את בני אבל לא את יורשי; האנושות תהיה היורשת שלי"...

עוד לפני ייסוד יק"א, העניק הברון כמיליון פראנק (40,000 ליש"ט) לחברת כ"ח, להקמת בתי־ספר ליהודים במזרח הקרוב. בית־הספר מקוה־ישראל היה אחד מהם.

חברת יק"א נוסדה כאמור בידי הברון דה־הירש בלונדון, ונרשמה כחברת מניות בעלת הון יסוד של שני מיליון ליש"ט; לאחר זמן הגדיל הברון הון זה ל־8 מיליון ליש"ט¹. החברה נוסדה לאחר שממשלת הצאר הרוסי סירבה לקבל מידיו של הברון דה־הירש 50 מיליון פראנק להקמת רשת חינוך יהודי־מודרני, להקלת מצוקתם ושיפור תנאי חייהם של היהודים ב"תחום המושב".

* ציפי אלדר היא מורה להיסטוריה ומדריכה דידיאקטית במכללה לחינוך על־שם דוד ילין.

1. אנציקלופדיה בריטניקה ציינה בשנת 1929, שיק"א היא "כנראה קרן הצדקה הגדולה בתבל".

מטרת הקמתה של חברת יק"א נוסחה ביום 10 בספטמבר 1891 בלשון זו:
"לסייע להגירתם של יהודים מכל חלקי אירופה ואסיה, ובמיוחד מארצות
שבהן הם עלולים להיות נתונים למיסוי ייחודי כלשהו או להגבלות
פוליטיות או אחרות - לחלקים אחרים בעולם; וכן להקים ולפתח מושבות
בחלקים שונים של צפון אמריקה ודרומה ובארצות אחרות, למטרות
חקלאיות, מסחריות ואחרות".²

הברון דה־הירש לא דגל בגישה של מתן נדבות ועזרה לסובלים כמטרה.
הוא האמין כי יש ליצור תנאים ואמצעים כלכליים ותרבותיים, שיהיה בהם
כדי להפוך את שכבת היהודים הנתונים בעוני ובמצוקה - לבני־אדם
יצרניים, העומדים ברשות עצמם.

עיקר מפעלו היה העברת יהודים מרוסיה הצארית לארצות שיוכלו לחיות
בהן בכבוד וברוחה. הגירתם של יהודי רוסיה בסוף המאה ה־19 הופנתה
בעיקר לארגנטינה, ברזיל וקנדה (6,000-8,000 היגרו לארגנטינה).

אולם על־אף נכונותו הבלתי־נלאית של הברון דה־הירש לסייע ליהודים
באשר הם, הוא סירב להעניק מהונו ליהודי המושבות בארץ־ישראל. לאחר
מכן, בפגישה שיזם הרצל עמו ב־1985, דחה הברון את בקשתו של הרצל
לסייע בקנה־מידה לאומי להקמת מדינת היהודים, בטענה שארץ־ישראל
אינה מקום בטוח ליהודים. הירש לא האמין בקיומו לאורך זמן של ממשל
אוטונומי בארץ־ישראל תחת עול התורכים. נוסף על כך הוא חשש
מהשתלטות רוסיה על ארץ־ישראל במאבקה התמידי עם התורכים. רק
לאחר מותו (1896), בהסכמת אשתו הברונית קלארה דה־הירש, החלה
חברת יק"א לסייע למשפחות וליחידים בכמה מן המושבות שבארץ:
נ־צ'יונה, גדרה, חדרה ועוד; זאת במסגרת העיקרון: סיוע ליהודים באשר
הם, בלא קשר למפעל הציוני המוקם בארץ (סיוע זה ניתן בשנים
1886-1990). בשנת 1900 העביר הברון אדמונד דה־רוטשילד את הטיפול
במושבות לידיה של יק"א.

בסוף המאה ה־19 היו בארץ כ־20 מושבות חקלאיות ובהן כ־5,000 נפש. עם
שינוי המינהל השתנתה המדיניות ושונו שיטות הארגון שחיו קיימות בימי
פקידות הברון רוטשילד. חישוב כלכלי, שיקולי־דעת קרים, יעילות וחיסכון
- אלה היו העקרונות שפקידי החברה של יק"א פעלו על־פיהם. פקידי יק"א
ראו ביהודי המושבות בארץ־ישראל חלק מכלל היהודים בעולם. שיקולים

2. בר־אריה, י, ברטל, י. (עורכים), (1983) ההיסטוריה של ארץ ישראל כרך VIII.
בית הוצאה כתר, ירושלים.

ציוניים לא עלו כלל כגורם מרכזי בסיוע לבני המושבות, שכן פקידות יק"א היתה מנוכרת לרעיונות התחייה הלאומית. עובדה זו יצרה ריחוק ויחס שלילי בין חלק גדול מהיישוב לבין חברת יק"א.

כל אותו זמן, משנת 1900 עד 1924, פעלה יק"א רבות: היא הקימה את המושבות הראשונות בגליל התחתון, וקודם לכן את חוות סג'רה בהנחלתו של חיים מרגלית קלווריסקי. לאחר מכן הסכימה להחלפת השמירה הערבית בשמירה יהודית, ונתנה יד להקמת "השומר" (1909), שהיתה נקודת-ציון חשובה בתולדות היישוב. כמו-כן המשיכה יק"א לרכוש אדמות במקומות שונים בארץ. על אדמות אלה הוקמו כינרת, עתלית, גבעת-עדה ועוד. כן החלה החברה בתכנון ייבושן של ביצות כפארה. ערב מלחמת העולם הראשונה הגיע מספר המושבות ל-30, אוכלוסייתן גדלה והממשק שלהן שיגשג.

בשנת 1924 נוסדה חברת פיק"א³ והופרדה מיק"א; ויק"א שוב חידשה את פעילותה בארץ-ישראל בשנת 1930.

בשנת 1933 נוסדה חברת אמיק"א. היא הוקמה בשותפות שווה של "קרן העזרה" ושל יק"א ונרשמה כחברה בריטית. בין פעולותיה של אמיק"א - הקמתו מחדש של המושב באר-טוביה, לאחר שנפגע בפרעות 1929.

לאחר הקמת המדינה, משנת 1950 ועוד קודם לכן, הקימה יק"א יישובים בשותפות עם המחלקה להתיישבות של הסוכנות היהודית, ביניהם אביגדור, ניר-בנים, שדה-משה, כפר-מימון, לכיש.

בשנת 1955 שינתה אמיק"א את שמה לחברת "יק"א בישראל". כיום פועלת יק"א בישראל במתכונת מצומצמת ועוסקת בעיקר בהענקת משאבים למחקרים במכונים חקלאיים, ובעזרה כספית לבתי-ספר חקלאיים. כמו-כן היא מסייעת לכפרי-נוער, הקולטים עולים חדשים.

מתוך סקירה תמציתית זו ניתן ללמוד על פעילותה העיקרית של יק"א בביסוס המושבות ובשינוי השיטה הכלכלית שהיתה רווחת בתקופת פקידות הברון.

"הברון ישלם" - זו היתה אימרה נפוצה בארץ, אימרה שסימלה יותר מכל את שיטת הפקידות הרוטשילדית. פקידות זו העניקה לכל משפחה במושבות "משכורת" חודשית, בין אם משקה היה יצרני ובין אם לאו.

3. חברת פיק"א נוסדה בידי הברון דה-רוטשילד, והועברה אחר-כך לבנו גיימס דה-רוטשילד.

כמו־כן, קיבלו האיכרים סובסידיה לתוצרתם (הענבים), בלא כל קשר למחירים הריאלי בשוק. התברר ששיטה זו לא היתה יעילה, וזו אחת הסיבות שהביאו לכך שהברון רוטשילד העדיף להעביר את מפעל ההתיישבות שבחסותו אל חברת יק"א בשנת 1900.

משקיבלה עליה הנהלת יק"א את הטיפול במושבות, נשתנו פני הדברים. בין השנים 1900-1925 (חוץ מתקופת מלחמת העולם הראשונה) חלו שגשוג ופריחה במושבות; החקלאות שינתה פניה, וכן השתנה מעמד האיכרים; הם הצליחו לשלם את חובותיהם, לבנות בתים ולהפוך לעצמאיים.

אולם דרכה של יק"א ותפיסת עולמה עוררו כאמור התנגדות בקרב היישוב היהודי בארץ, שפעל על-פי אמות-מידה אחרות: אידיאולוגיה ציונית, הרואה ביישוב הארץ בלבד מקום להקים בו חברה יהודית חדשה (ובדרך זו שוללת את דרכם של יהודי הגולה ואת התבססותם בארצות הנכר).

בני המושבות, שנשתייעו ביק"א והפכו לאיכרים עצמאיים (ביבנאל, בכפר־תבור, במנחמיה ועוד) - לא הזדהו עם דרכה של יק"א. שיטתה הכלכלית השקולה והעניינית היתה רחוקה מהאווירה הלאומית ששררה בעת ההיא - הרצל והקונגרסים, התייאת העברית, ייסוד תל-אביב וכיוצא באלה.

מנהיגי הציונות ראו ביק"א חברה פשרנית ואדישה, שאינה מזדהה עם התנועה הציונית, שעמדה אז בשיא צמיחתה. בעוד הם, מנהיגי ההסתדרות הציונית, מכינים עצמם לאגירת משאבים וכלים כדי לרכז את העם היהודי במולדתו, העמידה יק"א את עצמה ואת פעולותיה בארץ-ישראל כגוף נייטראלי, המסייע ליהודי פלסטינה, גוף שעניינו העיקרי - כלכלי ורנטאבילי בלבד. דרך זו שבחרה בה יק"א הותירה בעיני חלק גדול של היישוב טעם לפגם.

בזמן האחרון קיימת נטייה לבדוק את דרכה של יק"א בהיבט של תקופתנו. מאמרים ומחקרים חדשים מביאים זוית ראייה מחודשת, המנסה להצדיק את שיטתה של יק"א על-פי אמות-מידה אחרת, בבחינת: קיומו של יישוב תלוי בשיטה כלכלית נכונה ויעילה, שכדי להפעילה יש צורך לעתים לפגוע במתיישבים שאינם יצרניים ושחופכים לנטל על היישוב.

במאמרו "אמיל מאירסון וראשית המעורבות של יק"א בא"י", בוחן י' מיורק⁴ את דרכו ואופן ניהולו של אמיל מאירסון, שנתמנה למנהלה

4. מיורק, י' (תשנ"ב), "השפעות צרפתיות על ההתיישבות החקלאית היהודית בא"י", קתדרה 62, עמ' 67-79.

הראשון של יק"א בארץ. מאירסון, שהגיע לארץ ב-1899, ביקר בתקיפות את שיטתו הכלכלית של הברון רוטשילד. את דברי ביקורתו רשם שנים רבות אחר-כך:

תפקידי העיקרי היה לבנות מחדש את מה שהברון אדמונד בנה בצורה מעוותת, והיה זה במיוחד נגדו שנאלצתי להיאבק... מכיוון שהוא עבד ללא שום תכלית, וגילה חוסר הבנה מפתיע ממש לגבי איש שבתחומים אחרים הוכיח את עצמו כבעל חוש לעסקים... מה שמצאתי ברדתי מהאונייה בארץ-ישראל ב-1899 היה תוהו ובוהו, משהו באמת מפלצתי, שאין לו שם בשום שפה.

מתוך מכתבו של מאירסון אל ריינד,

בתוך קתדרה, "מאירסון וחברת יק"א", עמ' 78.

כנגד השיטה הפסולה של הברון יוצא מאירסון בשיטה שונה לחלוטין. במכתביו אל פקידי יק"א, הציע מאירסון למעט בהתערבות בחייהם של המתיישבים, כפי שהדבר קרה בימיו של רוטשילד.

אנו מעדיפים, במקום השיטה של מעקב קפדני ומתמיד אחר המתיישבים, שיטה המאפשרת להם יותר חופש ויוזמה.

ובמקום אחר הוא כותב:

להיות מתיישב אינו אומר פשוט להיות על חשבון האדמיניסטרציה ולקבל זכות ל"חלוקה" מתמדת. שם, שם, עמ' 78

בשנת 1905, כשביקר מאירסון שוב בארץ ונפגש עם בני המושבה מנחמיה, שביקשו תמיכה וסיוע, השיב להם נחרצות:

...אין זה כלל מעניינה של הוועדה (הארצישראלית) אם המשק שקיבלתם מאפשר לכם להתקיים.

אתם נמצאים כאן שלוש שנים. היתן לכם שנה טובה ושנה גרועה... ואתם צריכים לשאול את עצמכם אם ניתן להיות כאן או לא. ליק"א מתיישבים גם בארגנטינה. יש כאלה שעוזבים ויש כאלה שנשארים... אותו הדבר יקרה בארץ ישראל.

מתוך: פרוטוקול מתיישבי מנחמיה עם מאירסון,

23 במארס 1905, בתוך קתדרה, עמ' 78

אמת, שיטתו של מאירסון, שהיתה שיטתה של יק"א, נחלה הצלחה בדרך כלל; יעילותה, חסכנותה (שלעתים ראו בה בני היישוב קמצנות), עקביותה בהשגת מטרותיה - איכרות עצמאית בלא פטרונות ותלות של מסכנות - כל אלה הביאו את היישוב לצמיחה כלכלית, להתרחבות ולעצמאות (בעיקר בשנים 1900-1914).

אולם, שמה של יק"א לא נקשר עם דברי שבח ותשבחות. אם נחזור שוב לקטעים מדבריו של מאירסון, נבחין בכך שהאיש אינו מזכיר כלל את הקשר בין החקלאות העברית בארץ לבין תרומתה למפעל הציוני. מאירסון, כמו גם פקידות יק"א, לא ראו את ייחודו של הרעיון הציוני המתממש בימיהם, והתעלמו מהווי החיים החברתי המוקם בארץ על רקע זה.

אין ספק שזוהי הסיבה המרכזית ליחסו אל הציבור של יק"א: יחס קורקטי, שמכיר בחשיבות מפעלה של יק"א אך אינו מעריך אותה כגוף התורם לחלוציות הציונית.

כדאי רק לציין שבקרב הפקידות של יק"א בלטו שניים: חיים מרגלית קלווריסקי ואלהו קראוזה - הראשון מנהל חוות סגירה בגליל ואחר-כך מנהל המושבות שנוסדו בגליל התחתון, והשני מנהלה השני של חוות סגירה שניהם היו ציונים בעלי לב חם ואוהד, ובזכותם "התרככה" מעט נוקשותה של הפקידות.

אולם ליחס שונה לחלוטין זכה הברון רוטשילד; שמו הוזכר בהערצה, ועד היום הוא מכונה בשם "אבי היישוב", וזאת למרות שיטת הפקידות הלקויה שלו ופטרונותה, שהביאה לעתים לשחיתות ולעיוות המידות ומרידות האיכרים. מדוע?

רוטשילד האמין בקשר שבין היאחזותו של העם באדמתו לבין סלילת הדרך לשיבתם של היהודים למולדת משלהם. גם אם לא הכריז על כך בפרהסיא, אהדתו לעניין הציוני היתה ידועה. היישוב זכר לו את היענותו למצוקת המתיישבים בשנת 1882, ולאחר זמן אף אמר זאת:

ראיתי בחזוני יישוב עברי חזק וגדול, אבל מעולם לא דיברתי על כך.

דבריו של משה שרת,

בתוך "אומרים ישנה ארץ"

ולד"ר וייצמן אמר:

עשיתי עבודה זו, מפני שהאמנתי כי השאלה הייחודית של העם
וארצו תעלה בפני כס העמים. רציתי להכין עובדה קיימת בכל
רחבי הארץ. שם, שם

לסיכום:

מתברר שהזיכרון ההיסטורי המתייחס ליק"א הוא סלקטיבי, ועל-כן
התשוואה בין תרומתו של רוטשילד לתרומתה של יק"א למפעל
ההתיישבותי בארץ (בין השנים 1882-1924) לא נבחן בעיני בני היישוב
על-פי אמות-מידה אונייסקטיבית; שכן הרעיון והחזון הלאומי, תחושת
ההתחדשות והעשייה היוו נקודת מוצא בתברה החלוצית של הימים ההם,
ולאו דווקא ראיית הכלכלה הרנטאבילית.

הבחינה המחודשת על דרכה של יק"א מנסה לדון בשאלות אחדות
הקשורות לבעיית היהודים בכלל, כמו: מה היתה תרומתו של הברון הירש
בהצלתם של יהודי רוסיה מזרועות הצאריזם בסוף המאה הקודמת,
הענתקתם לארגנטינה, ובדיעבד - מילוטם מפני השואה? או בשאלה הבוחנת
את מידת הצלחתו הכלכלית של היישוב בראשית המאה, כמו: מה היה
קורה לולא נכנסה יק"א לניהול המושבות במקומו של רוטשילד? וכן הלאה.

מן האמור לעיל מתגלה תפיסתה הכוללנית של יק"א ועשייתה למען כלל
היהודים בעולם כולו, מחד, ותרומת ניהולה היעיל לביסוסו של היישוב
בארץ, מאידך. כתוצאה מכך מתקבלת תמונה מאוזנת יותר על חברת יק"א
ופעולותיה.

ביבליוגרפיה

אבני, ח' (תשל"ב), ארגנטינה הארץ היעודה, הוצאת מגנס, ירושלים.
אהרונסון, ר' (תשמ"ט), הברון והמושבות, יד בן-צבי, ירושלים.
אילון, י' (1986), "מי ייבש את ביצות כבארה", נופים, גיליון 18-19, עמ'
111-122.

אילון, ע' (1979), הרצל, עם עובד, תל-אביב.
אלדר, צ' (תשנ"ב), גם הם היו בין העושים במלאכה (100 שנה לייסוד יק"א),
חברת לימוד לתלמיד, משרד החינוך והתרבות האגף לת"ל, האגף
לחינוך ההתיישבותי.

בן אריה, י', ברטל, י' (עורכים), (1983), **ההיסטוריה של ארץ ישראל כרך VIII** שלהי התקופה העות'מאנית (1799-1917) בית הוצאה כתר, ירושלים.

גלעדי, ד' (תשנ"ב), **גם הם היו בין העושים במלאכה**, מדריך למורה, משרד החינוך והתרבות, האגף לחינוך החתיישובות.

מיורק, י' (תשנ"ב), "אמיל מאירסון וראשית המעורבות של חברת יק"א בא"י", **קתדרה 62**, עמ' 67-79.

נאור, מ', גלעדי, ד' (1979), **ארץ-ישראל במאה ה-20**, משרד הביטחון, תל-אביב.

פנסלר, ד' (תשנ"ב), "השפעות צרפתיות על החתיישובות החקלאית היהודית בא"י (1870-1914)", **קתדרה 62**, עמ' 55-66.

קוסטיצקי, א' (תשמ"ח), **בטרם האיר הבוקר**, משרד הביטחון, תל-אביב.